

Vilniaus marionečių teatras

MALGORZATA ABRAMOWICZ

Muzeum Narodowe w Gdańsku, ul. Toruńska 1, 80-822 Gdańsk, Połska

El. paštas: teatralny@muzeum.narodowe.gda.pl

Straipsnyje aptariama Vilniuje prieš Antrąjį pasaulinį karą gimusio Vilniaus marionečių teatro istorija. Jo įkūrėjos buvo trys Totwenų šeimos moterys – Olga Dobužinska-Totwen ir dvi jos dukterys – Ewa ir Irena. Vilniaus marionečių teatras (*Wilenski Teatr Łątek*) buvo kuriamas Peterburgo XX a. pradžios garsios dailininkų grupės „Meno pasaulis“ dvasia, jo stilistika rėmėsi praėjusio amžiaus pradžios Vakarų Europos meno ir teatro avangardu, eksperimentinių scenų patirtimi. Į marionečių teatro veiklą įsitraukė kiti Vilniaus teatralai. Užklyptos Antrojo pasaulinio karo, okupacijų, pokario represijų, ideologiškai varžomos 1945 m. Totwen repatrijavo į Lenkiją. Jų lėlių teatras, dar ilgai vadintas Vilniaus marionečių teatru, vaidino įvairiuose Lenkijos miestuose, kol apsisustojo Gdanske ir veikė čia ligi 1958 metų.

Raktažodžiai: lėlių teatras, istorija, meninė kryptis, dailės sambūris, dailės ir teatro avangardas, represijos, okupacija, repatriacija

Šio teatro istorija tikriausiai būdinga mažiems teatrams, įsikūrusiems prieš Antrąjį pasaulinį karą ir mėginusiems veikti po karo šalyse, kuriose visiškai pasikeitė politinė situacija. Gimęs dėl tikro žavėjimosi lėlių teatro menu, ilgai ir pasiaukojamai kurtas šio meno mylėtojų, po ilgų studijų, mokymosi ir ieškojimų metų pagaliau subrendęs akistatai su žiūrovais, jis buvo įsiurbtas į Didžiąją politiką. Šio teatro kūrėjos mėgino kovoti, tačiau jau iš anksto buvo pasmerktos pralaimėti. Pavadinimo istorija atskleidžia, kaip buvo: kol Olga Totwen ir jos dukros Ewa bei Irena gyveno ir dirbo Vilniuje, pavadinimas buvo nereikalingas, nes teatras dar tik radosi ir savo vienintelę premjerą „Nauji karaliaus drabužiai“ 1941 m. kovo mėnesį vaidino kaip marionečių sekcija prie Jaunojo žiūrovo teatro. Po karo pasivadino *Wilenski Teatr Łątek* (Vilniaus marionečių teatras), nors po pirmojo spektaklio daugiau niekada Vilniuje nepasirodė, o pabaigoje, Gdanske, teatro pavadinime atminčiai išlaikyta nuoroda „Vilniaus“ nebeturėjo prasmės ir valdžios buvo panaikinta.

Viskas prasidėjo Peterburge, kur Olga Dobužinska, vėliau Totwen (1895–1965), mokėsi Šv. Kotrynos pensionate. Mokyklą baigė 1914 metais. Ilgus metus jos dvasiniu ir meniniu vedliu buvo dvidešimčia metų vyresnis brolis Mstislavas Dobužinskis, garsus menininkas, grupės „Meno pasaulis“¹ narys. Tai jis 1903 m. gruodyje gavo draugų telegramą iš Peterburgo: „Sveikiname su pirmąja tikro menininko scenografija Stanislavskio teatre. Bičiuliai iš Peterburgo: Golovin, Mejerhold, Lukomski, Šervazydze, Tolstoj“². Šia telegrama buvo

¹ Мир искусства – 1898–1914 m. Peterburge veikusi rusų menininkų draugija. Jos įkūrėjai – S. Dia-gilevas ir A. Benua, nariai – L. Bakstas, M. Dobužinskis, A. Golovinas, J. Lanserėas, I. Levitanas, A. R. Ostroumova-Lebedeva, N. Rerichas, K. Somovas, B. Kustodijevs, V. Serovas, M. Vrubelis. Jų tikslas buvo ieškoti jungties su Vakarų Europos menu, ypač su Prancūzija. Dauguma menininkų plėtojo simbolizmą, prisodrintą rusų folkloro, dekoratyvumą, gyvą koloritą, stilizuotą kontūrą ir kt.

² *Korespondencja Wsiewołoda Meyerholda 1896–1939*, przekład Eugeniusz Piotr Melech, Warszawa: PIW, 1988, s. 262–263.

pažymėta Konstantino Stanislavskio ir Ivano Moskino premjera „Mėnuo kaime“ legendiniame MCHAT'e 1903 m. gruodžio 9 d.; dekoracijas jai kūrė M. Dobužinskis. Ši bendradarbiavimą pats K. Stanislavskis vertino labai gerai: „Pirmasis Peterburgo dailininkas Mstislavas Dobužinskis, į kurį kreipėmės dėl dekoracijų pjesei „Mėnuo kaime“, tuo metu buvo šlovės zenite. Buvo puikus dailininkas, kurio sentimentaliam romantiškos nuotaikos scenomis iš antrojo bei trečiojo praėjusio šimtmečio dešimtmečių tuo metu žavėjos dailininkai, dailės kolekcininkai, o kartu ir publika. Apie tinkamesnį menininką nė svajoti nebuvo galima. Nuolaidus ir kuo mieliausias jo charakteris leido mums nesunkiai susitarti“ < ...>³. Mstislavas savo jaunesniąją seserį supažindino su meno pasauliu. Parodė jai teatrą, taip pat ir tą, kuris vėliau jos gyvenime taps pačiu svarbiausiu – Sozonovų marionečių teatrą, su kuriuo ir pats bendradarbiavo. Šį teatrą 1916 m. Peterburge įkūrė Julija Slonimska ir Piotras Sozonovas, ligi tol studijavę pantomimą, o vėliau atradę lėles. Sozonovų teatras buvo modernistinis ir palaikė ryšius su tokiais menininkais kaip Nikolajus Drizenas⁴ ir Nikolajus Jevreinovas⁵. Žavėdamiesi lėlių teatro ištakomis jie nusprendė restauruoti senąsias lėlių teatro formas – misterijas, komedijas *dell'arte*, prancūzišką „mugių“ (gatvės) teatrą. Kad geriau pasirengtų šiai veiklai, J. Slonimska ir P. Sozonovas išvyko į kelionę po Europą, apsilankė Italijoje, Miunchene, Tėvelio Schmid⁶ teatre. Davę kyšį naktiniam sargui, nuodugniai apžiūrėjo lėles ir perprato jų konstrukciją, mat Tėvelis Shmidas, saugodamas amato paslaptis, neišleido jų į teatro užkulisius. Vėliau Irena Dobužinska ir Vilniuje susidūrė su panašiu lėlininkų elgesiu. M. Dobužinskis pirmajam P. Sozonovo spektakliui, 1678 m. Galardo ir Vandrebeko prancūzų komedijos „Meilės ir magijos jėga“ premjerai, suprojektavo scenos konstrukciją, portą ir įrangą, pagamino lėles prologui. Kaip teigia Henrykas Jurkowskis, dailininkas pats toms lėlėms dažė batus ir net padus⁷, taip pat projektavo lėles kitai premjerai – senam prancūzų farsui „Advokatas Patlenas“. Premjera „Meilės ir magijos jėga“ įvyko 1916 m. sausio mėn. tapytojo ir skulptoriaus Aleksandro Fiodorovičiaus Gaušo (jo studijoje baigusi mokyklą Olga Dobužinska studijavo skulptūrą) namuose. Dalyvavo Mejerholdas, Drizenas, Jevreinovas, Blokas ir daugelis kitų. Recenzijose buvo rašoma: „Vaidinimui netrūko savotiško žavesio. Senas gobelenas atgijo. Lėlės ir jų saviti nerealūs judesiai derėjo su nejudriomis marionetėmis senos tapybos ar senovinių gobelenų fone“⁸.

Tuo metu O. Dobužinska buvo Peterburge. Ji žavėjosi Sozonovų teatru. Yra žinių, kad Olga asistavo savo broliui Peterburgo ir Maskvos teatruose. Pirmasis pasaulinis karas, vėliau Spalio revoliucija, taip pat asmeninės priežastys (1918 m. vedybos su advokato stažuotoju Stanisławu Totwenu, dukterų Ewos (1919 05 24, Vilniuje)⁹ ir Irenos (1924 03 02 Varšuvoje) gimimas, 1919 m. persikraustymas iš Peterburgo į Vilnių, 1920 m. – iš Vilniaus į Varšuvą ir 1925 m. grįžimas į Vilnių) ilgam laikui atidėjo svajones apie teatrą.

³ K. Stanisławski, *Moje życie w sztuce*, Warszawa: PIW, 1954, s. 367–369.

⁴ N. V. Drizenas – teatro veikėjas, nuo 1909 m. žurnalo „Ежегодник Императорских Театров“ redaktorius, teatro pjesių cenzorius.

⁵ Nikolajus Jevreinovas – režisierius, dramaturgas, teatro teoretikas.

⁶ Tėvelius – Papa Schmid – vadintas garsus vokiečių lėlininkas Jozefas Leonhardas Schmidas (1822–1912).

⁷ H. Jurkowski, *Dzieje teatru lalki*, t. 2: Od romantyzmu do wielkiej reformy teatru, Warszawa: PIW, 1976, s. 237.

⁸ Анисар, В кукольном театре, *Биржевые ведомости*, 1916 11 22; H. Jurkowski, op. cit., p. 238.

⁹ Ewa Totwen mirė Gdanske 1999 05 14.

Olga Dobužinska,
1921

Olga Dobužinska-
Totwen ir Mstislavas
Dobužinskis. Kaunas,
1925

M. Dobužinskis, kuris visada save laikė europiečiu, 1924 m. apsigyveno Kaune. Atsiuvinio artimi ryšiai su šeima, laiškuose vėl minimas teatras. 1932 m. Totwenų šeima apsigyveno Didžiosios Pohuliankos g. 16 (dabar J. Basanavičiaus), priešais teatrą. Olga reguliariai žiūrėjo teatro spektaklius, su magišku teatro pasauliu supažindino savo dukras. Atgijo jaunystės laikų meilė marionetėms, juo labiau kad vyresnioji dukra Ewa 13–14 metų pradėjo kurti teatrinės kompozicijas iš mažyčių, dešimties centimetrų dydžio, figūrėlių iš vielos, audinio, popieriaus, karoliukų, siūlų. Vilniuje apsilankantis M. Dobužinskis žavėjosi tomis miniatiūrinėmis figūrėlėmis, kartais projektavo joms kostiumus. Ewa Totwen dienaoraštyje 1936 m. kovo 1 d. įrašė: „Sekmadienį atvažiavo dėdė Slava ir išbuvo pas mus ligi trečiadienio. Man jis atrodė lyg iš kitokio pasaulio. Jo elgesys, kalbėjimas, net eisena visiškai kitokia. Kartais jis panašus į bejėgį vaiką, kaip tada, kai pašte jam pavogė pinigus, o kitą kartą atrodo tarsi anglų džentelmenas. Žodžiu, niekada nebūna toks pats. Užvakar nupiešė man tris vyrų kostiumus damoms, kurias jau seniau turėjau, o šiandien atsisveikino ir nupiešė man savo karikatūrą“¹⁰.

1935 m. O. Dobužinska-Totwen, pritariant dukroms, pamėgino sukurti nuosavą teatrą. Tam visų pirma reikėjo mokytis – iš straipsnių, knygų, kurias Olga surasdavo visur, kur tik įmanoma, ir kurias iš visos Europos jai veždavo bei siūsdavo brolis. Totwenų namuose pradėjo rasti pirmosios lėlės, pradžioje minkštos, medžiaginės, su galvomis iš popieriaus masės, vėliau drožtos iš medžio lenktiniu peiliuku ir šveicarišku kalteliu, pirktais stalių dirbtuvėje.

1938 m. Ewa Totwen išlaikė abitūros egzaminus Vilniaus Adomo Čartoryskio gimnazijoje ir dėdės įkalbėta pradėjo studijuoti Vilniaus Stepono Batoro universiteto Dailės fakultete. Ir vėl M. Dobužinskis buvo tas asmuo, su kuriuo Ewa derino savo planus. Namų archyve išlikęs 1938 m. gegužės mėn. jai rašytas laiškas: „Mieloji mano Ewunia, mažoji mano draugužė! Dėkoju už Tavo ilgus, žavius iliustruotus laiškus. Esame pakerėti Tavo figūrėlių nuotraukų, kurias vadinu „skulptūromis“, nors ir padarytos iš subtilių ir keistų medžiagų, jos plastiškos

¹⁰ Dziennik Ewy Totwen, Wilno, 1936–1945 (pagal: G. Kilarska, Wileński Teatr Łątek, *Wilno teatralne*, pod red. M. Kozłowskiej, Warszawa, 1998, s. 317–318).

Irena ir Ewa Totwen su mamos Olgos Dobużinskos-Totwen padarytomis lėlėmis. Vilnius, apie 1930

ir ekspresyvios, o formos labai išraiškingos. Visų pirma, kaip supranti, grožiuosi silueto dekoratyvumu. Iš tiesų turi menininkės rankas ir esu įsitikinęs, kad Akademijoje dar labiau ištobulėsi. Mama rašė, kad tikriausiai pateksi pas Hoppeną.¹¹ Manau, kad jis geras mokytojas, nes jo darbai, kuriuos teko matyti, man labai patiko¹². Marionečių mylėtojų ratas plėtėsi – prisijungė Ewos studijų draugai. Vienas jų, Wacławas Józwiakas, išsprendė nepaprastai svarbią teatro lėlių konstrukcijos problemą: medinukų sąnarių sandarą. Kai 1939 m. Olgai pateko Jano Izidoriaus Sztudyngerio knyga „Marionetės“, ji tuoj pat mėgino susisiekti su autoriumi. Iš laiško, išlikusio šeimos archyve, žinoma, kad 1939 m. pradžioje po ieškojimų ir paklydimų buvo pagamintos kelios medinės apie 50 cm dydžio lėlės („figūrėlės“, taip jas vadina Olga). Didžiausia Totwenų moterų svajonė buvo lėlių scenelė, bet jai pagaminti reikėjo lėšų, o O. Totwen tuo metu jau buvo išsiskyrusi ir gyveno iš invalidumo rentos. Nelengva buvo rasti ir nagingą stalių, gebantį įvykdyti tokį užsakymą. Nors dar neturėjo scenos ir buvo tik kelios lėlės, Olga jau žvalgėsi tinkamo repertuaro. Čia irgi susidūrė su sunkumais, nes ieškojo pasakos, „kurioje visų pirma būtų galima panaudoti tai, ko nerasi jokiame kitame teatre, – skraidančius personažus“¹³. Vis dėlto 1939 m. scenelė pagal O. Totwen projektą buvo pagaminta. Iš Mstislavo turėto Beaumonto albumo „Puppets and the Puppets Stage“ ją sumeistravo Miesto teatro stalius, kažkoks Rzyckis. Scenelė buvo sulankstoma, scenos anga 2 × 1 m, tarpas tarp scenos grindų (lygio) ir lėlininkų paaukštavimo (teltelio?) – 1,2 metro. Išskleista bute Dombrowskio gatvėje (čia O. Totwen apsigyveno su dukromis ir antruoju vyru Janu Žejmo) užimdavo 2/3 kambario. Savotiškai turėjo atrodyti butas, kurio vieną pusę užėmė marionečių teatras, antrąją – PPS (lenkų socialistų partija) laikraščio „Darbininkas“ vilnietiškojo varianto redakcija. Tai buvo namų galvos veikla, ir būtent ji 1939 m. rugsėjį privertė ją bėgti – palikti butą ir kurį laiką slapstyti kaime, toliau nuo NKVD akių. Scenelę pavyko nugabenti į Miesto teatro rūšį, o iš ten vėl į butą Mažosios Pohuliankos g. 11/3 (Kalinausko). Ewa Totwen, kuri

¹¹ Jerzy Hoppenas (g. 1891 03 23 Kaune, m. 1969 10 04 Torunėje) – lenkų tapytojas, grafikas, pedagogas, meno istorikas, restauratorius, Vilniaus grafikos mokyklos steigėjas.

¹² Olgos ir Ewos Totwen privatus archyvas Gdanske.

¹³ Iš laiško J. I. Sztudyngerui: G. Kilarška, Wilenski Teatr Łątek, p. 320.

E. Totwen lėlės, XX a. 4-ojo dešimtmečio II pusė

iki 1942 m. studijavo meną (nors keitėsi valdžios, keitėsi mokslo įstaigos pavadinimas), savo dienoraštyje rašo: „Mūsų teatras toliau funkcionuos namuose. Irka su Mama dabar miega valgomajame, o aš scenoje, gretimame kambaryje, kuris paverstas dirbtuve“¹⁴.

Nors aplinkybės buvo nelengvos, Olga, Ewa ir Irena neketino nutraukti savo kruopštaus darbo su lėlėmis. 1940 m. pradėjo dirbti prie pasakos „Jonukas ir Gretutė“ pagal Engelberto Humperdinco operą. Veikalą pasiūlė M. Dobužinskis¹⁵, jis taip pat suprojektavo spektaklio dekoracijas ir kostiumus. Lėlės buvo 50 cm aukščio, medinukės: galvas ir plaštakas išdrožė O. Totwen, raganą padarė W. Józwiakas, šunį ir katiną – E. Totwen. Animatoriai: E. Totwen – Jonukas, O. Totwen – Magdutė, Andrzejus Stankiewiczus – Ragana, Zdzisławas Tuczyńskis – Motina ir Šuo.

Režisuoti pasaką ėmėsi Mieczysławas Szpakiewiczus, aktorius, režisierius, 1931–1938 m. Vilniaus lenkų teatro direktorius, iki 1939 m. spalio pabaigos – Lvovo teatro direktorius. 1940 m. grįžęs į Vilnių pradėjo dirbti su medinukais. Ši veikla jam buvo naujas didelis atradimas, o marionetė tapo idealiu aktoriumi. Turbūt dėl to sutiko režisuoti ir antrąjį Totwenų šeimos moterų parengtą spektaklį – J. I. Kraszewskio pasakos „Diedas ir boba“ adaptaciją. Lėles įgarsino Jau-nojo žiūrovo teatro praktikantai, kurie, prasidėjus vokiečių okupacijai (1941 m. birželis), mokslus tęsė konspiracinėje teatro studijoje, M. Szpakiewicziaus įsteigtoje Vilniuje (šią studiją lankė Hanna Skarżanka, o užsiėmimai vyko jos tėvų namuose Rožių Alėjoje). O. Totwen padarė tris marionetes, kurių kūnai ir galūnės buvo iš medžio, o galvos – iš popieriaus masės. Totwenų namų archyve išlikęs sąrašas asmenų, kurie 1937–1940 m. dalyvavo kuriant marionečių teatrą:

Wacławas Józwiakas – technika (gamino medinukams sąnarius); Ignacy Bohdanowiczus – animacija; Józefas Świętopelkas-Mirskis – technika; Władysławas Kamińskis – animacija; Zdzisławas Tuczyńskis¹⁶ – animacija; P. Sumorokowa – režisūra, teksto vertimas;

¹⁴ Dziennik Ewy Totwen, Wilno, 31 12 1939 roku.

¹⁵ Mstislavas Dobužinskis (g. 1875 Novgorode, m. 1957 Niujorke), 1925, 1929–1939 m. gyveno Lietuvoje, 1939–1947 m. – JAV, Prancūzijoje.

¹⁶ Zdzisławas Tuczyńskis (1915 03 10) baigė Vilniaus Aukštesniąją dailės mokyklą, tapytojas, lėlių teatro dailininkas, kaip ir tėvas Tadeuzas Tuczyńskis, domėjosi marionečių teatru, 1950–1957 m. dirbo Walbrzycho Lėlės ir aktorius teatre dailininku ir scenografu.

Władysława Gińkówna – animacija; Leokadia Serafinowiczówna¹⁷ – animacija; Ewa Zajączkowska – animacija; Henrykas Wyslouchas – animacija; Maria Mincewiczówna – režisūra; Mieczysławas Szpakiewiczus – režisūra; Irena Nowotynska – animacija. Birželyje 1940 m. su Totwen bendradarbiavo Edwardas Stankiewiczus, Elwira Eplerówna, Bronisława Frejtažanka¹⁸, Zygmuntas Maciejewskis.

Nuo 1940 m. spalio Vilniuje veikė Jaunojo žiūrovo teatras (*Театр юнного зрителя*), įkurtas ir vadovaujamas Ernestynos Stolicikos, kuri, įkalbėta su ja bendradarbiavusių Jadvygos ir Władysławo Badowskii, lėlių teatro *Bajka*, veikusio Vilniuje nuo 1937 m., steigėjų, pasiūlė Olgaį įkurti marionečių sekciją prie Jaunojo žiūrovo teatro. 1940 m. lapkritį marionečių sekcija pradėjo veikti. Dėl to Olga Dobužinska galėjo jaustis kiek saugesnė: trupės nariai gaudavo nedidelį atlyginimą (pragyvenimui nepakankamą) ir buvo laikomi „dirbančiais“, taigi naudingais, todėl buvo galima šiaip taip išlaukti ir apginti kai kuriuos bičiulius nuo tremties ar prievartinio darbo – tai buvo labai svarbu, pvz., J. Świętopełkui-Mirskiui, tituluotam kunigaikščiu ir žemių savininkui. E. Stolicikai naujos sekcijos ir kolektyvai, veikę po Jaunojo žiūrovo teatro iškaba, leido įsitvirtinti, įvykdyti planus. Teatro vadovybė nepriėmė nė vieno iš beveik parengtų spektaklių („Jonukas ir Magdutė“, „Diedas ir boba“), ypač nepriimtina buvo pasaka apie Jonuką ir Magdutę, o scena apie pasiklydusius miške vaikus ir juos saugantį Angelą sargą buvo aršiai užprotestuota. Pasaka buvo apšaukta „buržuazine“ (šis epitetas marionečių teatro kontekste pasirodė pirmą, bet, deja, ne paskutinį kartą). Nieko keista, kad interviu spaudai E. Stolicika pabrėždavo, kad Jaunojo žiūrovo teatras, „ištikimas liaudiškai formai, yra socialistinio turinio“, o „teatro menas privalo būti panaudotas kovai prieš kapitalizmo atgyvenas, o visų pirma prieš miesčionišką psichologiją“¹⁹.

Neabejotinai geresniu pasirinkimu buvo laikoma H. K. Anderseno pasaka „Nauji karaliaus drabužiai“. Prie šio spektakliu dirbo Aleksandras Maliszewskis, Stanisławas Milskis, Olga ir Ewa Totwen. Iš jų visų tik ponios Totwen išmanė apie marionetes.

A. Maliszewskis, poetas, dramaturgas, į Vilnių atsikraustęs 1939 m. ir, be darbo marionečių sekcijoje, rašęs į pogrindžio spaudą (vėliau kovojo Varšuvos sukilime, priklausė AK), buvo ir „Naujų karaliaus rūbų“ adaptacijos autorius. Jis pasaką šiek tiek perdirbo, du sukčius pavertė padykusiais padaužomis, kurie iškrečia karaliui piktą pokštą. Repetuojuojant atsirado naujų scenų: baletas karaliaus dvare bei intermedija su dainuojančiu raitu šaukliu ir jį atakuojančiu šunimi. Spektaklį režisavo S. Milskis, puikus teatro ir kino aktorius, įvairių teatrų meno vadovas ir lenkų radijo diktoriaus, marionečių teatre dirbęs pirmą ir turbūt vienintelį kartą.

Repeticijos, trukusios keturis mėnesius – nuo 1940 m. lapkričio ligi 1941 m. kovo, vyko kambaryje, Didžiosios Pohuliankos g. 34/2, kuriame gyveno Totwenų moterys, nes Ewa studijavo ir gavo paskyrą kambariui (tai buvo dalis žydų Kašukų buto). Kitą kambarį, su išnuomotu pianinu pritaikytą repeticijų salei ir staliaus-skulptoriaus dirbtuvei, užėmė Jaunojo žiūrovo teatras. Į pagalbą vėl buvo pasitelkti pažįstami: Barbara Zarębska, Dailės skyriaus studentė, Weronika Skutówna, Emilia Leśkiewiczowa, Zygmuntas Buchowieckis (advokatas) ir teatro direktorės E. Stolicikos primestas kažkoks Notkie. Per trumpą laiką visi privalėjo išmokti animacijos.

¹⁷ Leokadia Serafinowicz (g. 1915 02 23 Jonavoje, m. 2007 11 24 Poznanėje) 1936 m. įstojo į Vilniaus Stepono Batoro universiteto dailės fakultetą, vokiečių okupacijos metais lankė konspiracinę Dramos studiją, po karo buvo aktorė, scenografė, režisierė.

¹⁸ Bronisława Frejtažanka – aktorė, vaidino Lodzėje, Varšuvoje, Poznanėje.

¹⁹ *Prawda Wileńska*, 1940 10 04; pagal: J. Hernik Spalińska, *Życie teatralne Wilna podczas II wojny światowej*, *Pamiętnik Teatralny*, 1997, z. 1–4, s. 626–628.

Generolas – E. Totwen lėlės projektas spektakliui „Nauji karaliaus drabužiai“. Vilnius, 1940

Karalius – E. Totwen lėlės projektas spektakliui „Nauji karaliaus drabužiai“. Vilnius, 1940

E. Totwen. Dekoracija spektakliui „Nauji karaliaus drabužiai“. Vilnius, 1940

Balsais lėles „aprūpino“ lenkų dramos sekcijos aktoriai. Repeticijos vyko ištisą dieną. Rytais repetavo animatoriai, aktoriai-įgarsintojai (rečituotojai) ir marionetės, po pietų – animatoriai ir marionetės, o Olga su Ewa repetavo dar ir vakarais bei naktimis. S. Mirskis buvo labai reiklus ir nedarė nuolaidų nei gyviems, nei mediniams artistams. Muziką sukomponavo Zygmuntas Węslawskis, advokatas. Ši partitūra sudegė jo bute, išliko tik fragmentas – menuetas, vėliau panaudotas pasakoje „Apie dangaus žvaigždėlę“ (1945).

Nuo 1940 m. kovo 7 d. „Naujų karaliaus rūbų“ repeticijos buvo perkeltos į Jaunojo žiūrovo teatro patalpas (Arklių g. 3). Tėn jau buvo parengta stacionari scena, pagaminta sulankstomos pavyzdžiu, su scenos anga 2 × 1 m. Šiuokart lėlės buvo didesnės, 75 cm aukščio, jų galvas kaip paprastai iš medžio išdrožė O. Totwen, J. Świątopelkas-Mirskis pagamino sąnarius bei Karaliaus ir dviejų Ministrų kaukes. E. Totwen, scenografijos bei kostiumų autorė, nusprendė veiksmą perkelti į XVII a. pradžios Prancūziją (regentystės epochą) ir pagal to meto dvasių suprojektavo scenos erdvę bei kostiumus. Dekoracijos nepatiko su „miesčioniška psichologija“ kariaujančiai E. Stolickai, todėl teko jas perdaryti, ir tai padarė Ewos draugai iš universiteto – Leonardas Torwirtas²⁰ ir I. Bohdanowiczius. Lėles modeliavo ir kostiumus gamino O. Totwen. Generalinė repeticija truko visą 1941 m. kovo 19 dieną. Programėlės nebuvo, tačiau E. Totwen namų archyve yra išlikęs spektaklio dalyvių sąrašas:

Frankas – O. Dobužinska-Totwen (animacija); Ryszardas Podgórskis arba Rogowska (vardas nežinomas) – balsas; Janekas – E. Totwen (animacija); Zygmuntas Sojka – balsas; Karalius – Z. Buchowieckis (animacija); Franciszekas Rychlowskis – balsas; Karalienė – Weronika Skutówna (animacija); Trzeciakowska (nėra vardo) – balsas; I ministras – Emilia Leśkiewiczowa (animacija); Terlecki (vardas nežinomas) – balsas; Raitas šauklys – E. Totwen (animacija); Terlecki – balsas; Kareivis – Notkie (vardas nežinomas, E. Stolickos „žmogus“) (animacija), Marsak – balsas; Šokėjas – E. Totwen (animacija); Šokėja – Barbara Narębska (animacija); Spekuliantė – Weronika Skutówna (animacija); Papūga – Notkie (animacija); Degłowa – balsas; Šuo – Emilia Leśkiewicz.

1941 m. kovo 20 d. įvyko pirmasis Totwenų šeimos teatro viešas pasirodymas, iškilminga premjera. Aplinkybės buvo nepalankios, tekstas primestas, dekoracijos cenzūruotos, kai kurių atlikėjų buvo ieškoma, tačiau premjera įvyko. Kvietimas buvo parašytas trimis kalbomis: lenkų, rusų ir lietuvių. Tarp žiūrovų buvo E. Totwen pakviesti Dailės skyriaus profesoriai, tarp jų Janas Borowski, braižomosios geometrijos, perspektyvos ir scenografijos dėstytojas. Spektaklį jis sutiko entuziastingai, parašė puikią recenziją, deja, spaudoje ji nepasirodė. „Vilniaus Pravdoje“ buvo išspausdinta tik trumpa žinutė apie marionečių teatro steigimą ir premjerą, be jokių pavardžių. Tikrai žinoma, kad 1941 m. gegužės 23 d. po spektaklio „Nauji karaliaus drabužiai“ įvyko susitikimas su rašytoja Aleksandra Brusztein ir paskaita „Apie jaunojo žiūrovo auklėjimą komunistiniame teatre“²¹. Spektaklis buvo vaidinamas keletą kartų, o marionečių sekcija pradėjo rengtis kitai premjerai – šiuokart tai turėjo būti H. K. Anderseno „Lakštingala“. E. Totwen be galo rūpestingai pradėjo scenografijos darbus, Vrublevskio (dabart. MA) bibliotekoje studijavo kinų ir japonų dailės archyvus. O. Dobužinska-Totwen modeliavo lėles

²⁰ Leonardas Torwirtas – dailininkas, restauratorius, scenografas, Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto dėstytojas, kopijuotojas, 1957 m. vysk. Wyszinskio užsakymu atliko dvi Čenstachovos Dievo Motinos kopijas.

²¹ J. Hernik Spalińska, *Życie teatralne Wilna podczas II wojny światowej*, s. 626 – 628.

molyje, paskui drožė jas iš medžio. Tada pagamintos imperatoriaus ir „šambeliono“ marionetės ištverė karą ir 1947 m. jas pamatė Lodzės žiūrovai.

Birželio 24 d. į Vilnių įžengė vokiečiai, o 23-iąją bombarduojant miestą, Olga su dukromis gelbėjo marionetes. Nuo savo buto ligi Jaunojo žiūrovo teatro būstinės jos turėjo pereiti nemažą atstumą: „gatvės tuščios, šaligatviai padengti stiklo duženomis, kiek toliau bomba sugriovė nedidelį namelį (šiandien iš po griuvėsių ištraukė 15 lavonų).

Bomba nukrito prie pat NKVD būstinės. <...> Kai atvykome į TJUZ'ą paimti savo lėlių (TJUZ'as buvo tuščias), iš Bursztejn sužinojome, kad Stolicka išvyko²². Išgelbėtos marionetės buvo paslėptos pas gimines Bokšto gatvėje. Teatrą teko pamiršti. Totwenų moterys pragyvenimui savo bute įsteigė nedidelę žaislų dirbtuvėlę, vėliau išvažiavo į girininkiją Santakoje. Jos toliau gamino žaislus, o vakarais sugrįždavo prie savo mylimo teatro, kūrė tekstą naujam vaidinimui „Apie dangaus žvaigždėlę“. Per karą neteko viso turto: butą Didžiojoje Pohuliankoje, kur veikė slapta AK spaustuvė, vokiečiai visiškai sunaikino, bet lėlės ir scena (paslėptos sandėliuke netoli namų) išliko. 1944 m. J. Žejmo buvo areštuotas NKVD ir metus praleido kalėjime, Ewa ir Irena dirbo Vilniaus keramikos gamykloje. Prastėjant politinei-ekonominei situacijai buvo nuspręsta repatrijuoti. Totwenų šeima išsivežė sudedamą scenelę, lėles ir šimtametį muzikos instrumentą-polifoną. Atsisveikindamos su Vilniumi savo teatrą pavadino Vilniaus marionečių teatru.

Gavusios klaidingą žinią apie J. Žejmo mirtį, 1945 m. sausį išvyko iš Vilniaus ketvirtuoju ešelonu į Balstogę, kurią sugriautą pasiekė po savaitės. Repatrijuotųjų punkte Varšuvos gatvėje joms leido pasilikti scenelę: „ji buvo viskas – valgomas stalas, darbo vieta, bagažo sandėlis ir tikroji scena“²³, – prisimena E. Totwen. Teatras buvo priebėga nuo bado, smarvės, grūsties, žiurkių, netikrumo. Pasakos „Apie dangaus žvaigždėlę“ repeticijos padėjo išlaikyti dvasios pusiausvyrą, išsaugoti tai, kas svarbiausia, – svajonę apie normalų pasaulį. E. Totwen gamino trūkstamas lėles iš visko, kas pakliuvo po ranka. Taip buvo pagaminti Skraidantis velnias, Slibinas, Zuikis ir Katinas. Plakatus piešė ant paprasto popieriaus. Staiga tas iš pirmo žvilgsnio absurdiškas sumanymas – premjera prirūkytoje salėje – tapo išsigelbėjimu; prisijungė ir kiti Balstogėje atsidūrę aktoriai: Janina Kolczyńska, šokėja, sukūrusi choreografiją mazurkai, kurią šoko krakovietis Kaziukas ir Slibinas, taip pat Duszyński, Igoris Śmiałowski, Hanka Bielicka, režisavusi spektaklį. Komisija teigiamai įvertino viešai parodytus spektaklio fragmentus, ir Totwenų teatras gavo nedidelę dotaciją pasakai užbaigti. Premjera įvyko 1945 m. gegužės 12 dieną. Suvaininęs Balstogėje 6 spektaklius marionečių teatras, kaip ir visi, likvidavus repatriacijos punktą, leidosi į kelią ieškoti namų – vietos, kuri draugiškai priklaustų žmones ir marionetes.

Gauta 2008 11 22
Parengta 2008 11 28

²² Dziennik E. Totwen, 24 czerwca, 1941.

²³ G. Kilarcka, O Wileńskim Teatrze Łątek czyli „taka sobie bajeczka o kosztownych lalkach, *Gdański Rocznik Kulturalny*, 2000, Nr. 19, s. 151.

MALGORZATA ABRAMOWICZ

Vilnius Marionette Theatre

Summary

The article takes a look at the history of the “Vilnius Marionette Theatre (“Wileński Teatr Łątek”), established before WWII. Its founders were three women of the Totwen family – Olga Dobuzhynska-Totwen and two of her daughters – Ewa and Irena. Olga was the youngest sister of the celebrated artist Mstislav Dobuzhinsky; the great artist was constantly interested and involved in the stage pursuits of the Totwen family, participated in their work by creating set designs for Olga’s future little puppet theatre, designing costumes, advising on the the repertoire and conveying theoretical knowledge. The Marionette Theatre was created in the spirit of the famous art group “The Art World” working in St. Petersburg at the beginning of the 20th century; its stylistics were based on the avant-garde of art and theatre of the beginning of the century’s Western Europe and the experience of the experimental stages. Ewa Totwen graduated in Arts from the Stephan Batory University. The activities of the marionette theater were joined by a higher number of Vilnius’ theatre crowd. Overtaken by WWII, occupation, post-war repressions, ideologically restricted, in 1945 Totwens returned to Poland. Their doll theater, for a long time still called “Vilnius Marionette Theatre”, performed in various cities of Poland, then settled down in Gdansk and was active there up to 1958.